

واکاوی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایری در برابر خشکسالی (مطالعه موردی: عشایر شهرستان نیشابور)

نازنین نعیم‌آبادی* - دکتری گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
محمدرضا سلیمی سبحان - استادیار گروه جغرافیا، پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی، ناجا، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۰۵ خرداد ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۶ تیر ۱۴۰۰

چکیده

مقدمه: نظام تولیدی و زندگی اجتماعی عشایر با چالش‌ها و مشکلات فراوان روبروست که پدیده خشکسالی از آن جمله است، در این بین کاهش آسیب‌پذیری جوامع عشایر از طریق افزایش سطح تاب‌آوری و ارتقای انعطاف‌پذیری در برابر پیامدهای طبیعی از جمله خشکسالی می‌تواند یکی از ویژگی‌های مدیریت، برنامه‌ریزی و توسعه باشد که از طریق سرمایه اجتماعی امکان‌پذیر است.

هدف پژوهش: بررسی واکاوی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی در شهرستان نیشابور انجام گردیده است. **روش‌شناسی تحقیق:** این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و بر اساس ماهیت توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری نیز تعداد خانوار عشایر شهرستان است، که بر اساس نمونه‌گیری تصادفی تعداد ۲۱۷ خانوار تعیین شد. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از نرم افزار SPSS، مدل‌های FARAS، BMW استفاده شد. **قلمرو جغرافیایی پژوهش:** عشایر شهرستان نیشابور قلمرو جغرافیایی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد.

یافته‌ها و بحث: نتایج نشان داد، در بین مؤلفه‌های تاب‌آوری آمادگی با مقدار ۰/۴۷۹، واکنش با مقدار ۰/۳۳۱، بالاترین و پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بر اساس اطلاعات مشخص گردیده شد که میزان تاب‌آوری در بین خانوارهای عشایر با میزان (۵۱/۶۱) در سطح متوسط قرار دارد، در بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی با مقدار ۰/۴۹۸، و عضویت در گروه‌های اجتماعی با مقدار ۰/۳۸۹، بالاترین و پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بر اساس اطلاعات به دست آمده مشخص گردیده شد که میزان سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی با میزان (۴۵/۱۶) در سطح متوسط قرار دارد. در نهایت نتایج تحلیل رگرسیون و تحلیل مسیر نیز حاکی از رابطه مثبت و معناداری بین مؤلفه سرمایه اجتماعی و تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی بود، به نحوی که بیشترین میزان تاثیرپذیری از سرمایه اجتماعی در مؤلفه آمادگی به گویه مشورت با کارشناسان کشاورزی، در مؤلفه واکنش به گویه کشت محصولات معیشتی، در مؤلفه بازتوانی و بازسازی به گویه بیمه کردن دام‌های خود، در مؤلفه پیشگیری نیز به گویه ترکیب دانش بومی و مدرن در زمینه خشکسالی، اختصاص داده شد.

نتایج: در نهایت در یک جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایری در برابر خشکسالی شهرستان نیشابور تاثیر مثبت و معناداری دارد.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری، خشکسالی، عشایر، شهرستان نیشابور.

مقدمه

داده‌های جهانی بیانگر این واقعیت‌اند که طی دو دهه اخیر، مخاطرات طبیعی با تعداد دفعات زیادی نسبت به گذشته به وقوع پیوسته و اثرات زیان‌بار فراوانی بجا گذاشته است. به همین دلیل شناسایی و واکنش به آنها اهمیت فراوانی دارد که توجه به تقویت و ارتقای آن در سطوح مختلف ضروری است (Birkman, 2006). امروزه تغییرات چشمگیری در نگرش به مخاطرات دیده می‌شود به طوری که دیدگاه غالب از تمرکز صرف بر کاهش آسیب‌پذیری به سمت افزایش تاب‌آوری در برابر سوانح تغییر پیدا کرده است (Cutter and et al, 2008). اساساً تاب‌آوری موضوعی است که به مسائل مرتبط با جوامع، به سیستم‌هایی که این جوامع را حمایت می‌نمایند و نیز به عملکردهای مختلف آن در محیط‌های شهری و یا روستایی می‌پردازد. اهمیت این مفهوم به عنوان یک چارچوب، به مفاهیمی بر می‌گردد که به سهولت می‌تواند با همه مراحل و بخش‌های سوانح و مدیریت بحران و البته برنامه‌ریزی‌ها ارتباط پیدا کند (Davis and Izadkhan, 2006). این واژه از ریشه کلمه لاتین Resilio به معنای برگشت به عقب گرفته شده است (kelin et al, 2003). از دیدگاه بسیاری از محققان ظرفیت انطباقی و کاهش خطر به عنوان مفاهیم اصلی در قلب تاب‌آوری است، در واقع این مفهوم منجر به سازگاری بیشتر در برابر شوک‌های طبیعی می‌شود و با توجه به نقش تطبیقی ظرفیت و کاهش خطر برای رسیدن به پایداری، میتوان گفت تاب‌آوری یک پیش‌شرط ضروری برای پایدارسازی جوامع است (Klein and et al, 2003). که در این پایداری علاوه بر انعطاف‌پذیری سیستم‌های زیست محیطی برای جذب شوک، تاب‌آوری در حیات معیشت اقتصادی و اجتماعی عشایر نیز موجود توجه داشت. در این راستا، سرمایه اجتماعی یکی از مهمترین معیارهای انسانی مرتبط با میزان تاب‌آوری در یک سیستم اجتماعی است. بی‌شک بالا بودن میزان تاب‌آوری از سرمایه اجتماعی غنی جوامع سرچشمه می‌گیرد (قربانی و همکاران، ۱۳۹۴). از این لحاظ، می‌توان استدلال کرد هر چه سرمایه اجتماعی در سیستم انسانی بیشتر باشد، ظرفیت سازگاری جامعه نیز افزایش می‌یابد. سرمایه اجتماعی در واقع متشکل از شبکه‌ها، هنجارها و اعتمادی است که افراد را قادر می‌سازد تا به طور موثرتری با همدیگر کنش داشته باشند و اهداف مشترکشان را پیگیری کنند (Putnam, 2000).

در این راستا، در حال حاضر بروز تغییرات اقلیمی و خشکسالی‌های مداوم و تاثیرات آن بر جریان آب سطحی و منابع آب زیرزمینی به همراه مدیریت نامناسب منابع آبی موجب شده که آسیب‌پذیری جوامع از این تغییرات افزایش یابد (میری سلیمان و همکاران، ۱۳۹۹). تکرار پیامدهای دوره‌ای خشکسالی خود نشان از عدم آمادگی و تاب‌آوری جوامع و ناکارآمدی سیستم‌های مدیریت بحران است. از این رو نخستین گام برای مقابله با خشکسالی و تعدیل تبعات آن، شناخت میزان سرمایه اجتماعی است که در اغلب کشورهای در حال توسعه از جمله ایران مغفول مانده است. بی‌تردید خشکسالی اثرات قابل توجهی بر کاهش تولیدات علوفه و خوراک دام و به تبع آن تولید دام خواهد گذاشت و خسارات قابل توجهی را متوجه پرورش‌دهندگان دام، به ویژه نظام سنتی و عشایری که غالب جمعیت دام سبک در آن قرار دارد، می‌نماید (عبداللهی، ۱۳۷۲). در واقع، جامعه عشایری جامعه‌ای است که اساس زندگی و معیشتش با طبیعت عجین شده و از آنجا که پایه اقتصادی عشایر کوچنده متکی بر مرتع است، هر نوع تغییر و تحول در مراتع عشایری، بر زندگی عشایر کوچنده تاثیر مستقیم و تعیین‌کننده‌ای دارد، در این بین وقوع خشکسالی‌های متوالی و افزایش آسیب‌های ناشی از آن که به نوعی سه رکن اساس حیات جوامع عشایری (دام، مرتع، آب) را متاثر می‌کند، می‌تواند پیامد‌های مختلفی بر زندگی آنان داشته باشد (مرکز پژوهشی سمنگان، ۱۳۸۹).

در این میان، شهرستان نیشابور نیز همانند دیگر شهرستان‌های استان خراسان رضوی در سال‌های اخیر خشکسالی را تجربه نموده است از جمله اثرات خشکسالی این شهرستان می‌توان به کاهش عملکرد محصولات زراعی و دامی، آب قابل شرب و افزایش خانوارهای عشایر نیازمند اشاره کرد، در این چارچوب یکی از راه‌های کاهش ابعاد آسیب‌پذیری این جوامع در برابر مخاطرات، تاب‌آور ساختن این جوامع است که می‌تواند یکی از راهکارهای اصولی مدیریت، برنامه‌ریزی و توسعه پایدار در کشور و نیشابور باشد که این امر مهم، با در نظر گرفتن نقش تاثیرگذار سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی انجام می‌پذیرد. چرا که برخورداری از سرمایه اجتماعی منجر به اتخاذ راهبرد و راهکارهایی می‌شود که خانوارهای عشایری را در برابر مخاطرات به ویژه خشکسالی تاب‌آور می‌سازد. در این راستا، نتایج بررسی شاخص‌های مختلف خشکسالی در این شهرستان نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر این شهرستان از خشکسالی متوسط تا شدید را تجربه کرده است و امکان روند خشکسالی و افزایش دما نیز وجود دارد، به طوری که اگر به این امر به دلایلی از جمله: سهم ۷ درصدی شهرستان نیشابور از عشایر استان خراسان رضوی، تاثیر منفی خشکسالی بر جوانب مختلف اقتصادی، اجتماعی و ... جوامع عشایر، وابستگی عشایر به مرتع، آب و دام، چاره‌اندیشی نشود به سرعت از تعداد عشایر کاسته می‌شود و به تبع آن میزان تولید محصولات دامی کاهش می‌یابد. بنابراین هدف تحقیق حاضر این است که بتواند مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری را مورد سنجش قرار دهد و در نهایت ارتباط آنها را تبیین کند، و به این سؤال پاسخ دهد که به چه میزان سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی تاثیر دارد؟

در این راستا، مطالعات گذشته در زمینه تاب‌آوری (Marschke and Berkes, 2006, Thlstrup, 2015)، همواره به دنبال ارزیابی سرمایه‌ها و منابع معیشت بوده و به برآورده نمودن راهبردهای حفظ معیشت، ارتباط بین دارایی‌ها و تاب‌آوری و تجزیه و تحلیل شرایط بحرانی پرداخته و کمتر به عوامل اجتماعی تاثیرگذار توجه شده است (Forster Lake and et al, 2014, Prado and et al, 2015)، لذا می‌توان عوامل بسیاری را در ارتقای تاب‌آوری معیشت خانوارها دخیل دانست، یکی از مهمترین عوامل، وجود شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوامع آسیب‌دیده در شرایط خشکسالی است (Rutter and et al, 2015). لذا به منظور دستیابی به تاب‌آوری مناسب در مدیریت خشکسالی نیاز به برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه اجتماعی و حفظ انسجام اجتماعی است (Francis and Bekera, 2014, Scheuer and et al, 2012). در این راستا، سرمایه اجتماعی مفهوم نسبتاً جدیدی در علوم اجتماعی است که به طور کلی اگر بخواهیم تعریفی از سرمایه اجتماعی داشته باشیم بدین صورت تعریف می‌گردد، منابع در دسترس هستند که این منابع به خودی خود دارایی‌های شخصی محسوب نمی‌شوند و هیچ فردی نمی‌تواند آن‌ها را مالکیت خود درآورد. سرمایه اجتماعی، سرمایه و موهبتی نامحسوس شناخته می‌شود که بیش از آنکه به فرد تعلق داشته باشد، متعلق به جامعه می‌باشد. سطح آن تابعی است از چگونگی روابط، گرایش‌ها و نظم‌ها میان دسته‌های فردی که یک گروه را تشکیل می‌دهند. چنانچه سرمایه اجتماعی پایین باشد، گستره‌ای که می‌توان در آن به بسیج سرمایه انسانی دست زد، محدود می‌شود. نکته‌ی مهم و قابل تأمل این است که سرمایه اجتماعی هم در افراد دیده می‌شود و هم در ابزار فیزیکی تولید دیده می‌شود (کلمن، ۱۳۸۴). همین ویژگی نهفته در آن است که منجر می‌شود تا سرمایه اجتماعی زاینده و مولد محسوب گردد. البته نکته‌ای باید مد نظر قرار گیرد که سرمایه اجتماعی نقشی پررنگ‌تر از سرمایه فیزیکی و منابع انسانی موجود در سازمان بازی می‌کند. اگر چه بحث سرمایه اجتماعی در سال‌های دهه ۱۹۲۰ توسط لیدا جادسون هانیفان (Lyda Judson Hanifan) در کتاب مهم‌اش با عنوان مرکز اجتماع (۱۹۲۰)، دهه ۱۹۶۰ توسط جین جاکویز (Jan Jacobs)، در کتاب تاثیر گذارش به نام مرگ و زندگی در شهرهای بزرگ آمریکا (۱۹۶۱)، و دهه ۱۹۷۰ توسط گلن اوری (Glenn Loury) و ایوان لایت (Evan Light) مطرح شده بود، اما از دهه ۱۹۸۰ به طور جدی توسط رابرت پاتنام، پیر بوردیو، جیمز ساموئل کلمن، فور کویاما و اندیشمندان دیگر، وارد مباحث جامعه‌شناسی، اقتصاد و علوم سیاسی شد (عطارد، ۱۳۸۶). جهت بررسی دقیق‌تر مفهوم سرمایه اجتماعی ابتدا برخی از تعاریفی که تاکنون برای سرمایه اجتماعی مطرح گردیده و سپس سعی می‌شود تا اجزای تشکیل دهنده سرمایه اجتماعی را مشخص گردد. بوردیو، سرمایه اجتماعی را حاصل، سرمایه اجتماعی، حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعل فراهم شده برای فرد و یا گروه است. این منابع؛ برآمده از مالکیت شبکه بادوامی از روابط کم و بیش نهادینه شده‌ای است که از فهم متقابل و سوابق مشترک بین افراد، حاصل می‌شود (Bourdieu, 1986). کلمن در سال ۱۹۹۰ این چنین بیان می‌کند که، سرمایه اجتماعی را می‌بایست با کارکردش تعریف کرد. کارکردی که به وسیله سرمایه اجتماعی مشخص می‌شود ارزش جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی است که کنش‌گران به عنوان منابعی جهت تحقق اهداف و علاقه‌شان از آن‌ها استفاده می‌کنند (Kelman, 1990). بیکر در سال ۱۹۹۰، سرمایه اجتماعی منبعی است که کنش‌گران آن را از ساختارهای خاص اجتماعی بر می‌گیرند و سپس در پیگیری به منافع خود به کارش می‌برند: سرمایه اجتماعی به واسطه تغییر در روابط کنش‌گران به وجود می‌آید (Baker, 1990). شیفت سرمایه اجتماعی را سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از عناصر ساختار اجتماعی است که بر روابط میان مردم اثر می‌گذارد و نهاده‌های تابع تولید و یا توجع مطلوبیت را تشکیل می‌دهند (Shiff, 1992). برت این چنین بیان می‌کند، سرمایه اجتماعی: دوستان، همکاران و تماس‌های کلی‌تری است که از طریق آن‌ها فرصت‌های استفاده از سرمایه مالی و انسانی به دست می‌آید (Burt, 1990). پاتنام نیز سرمایه اجتماعی را جنبه‌هایی از سازمان اجتماعی از بین هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد متقابل است که همبازی و هماهنگی افراد را برای دستیابی به منافع مشترک، تسهیل می‌کند (Putnam, 1995). قو کویاما سرمایه اجتماعی را سرمایه اجتماعی، مثل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی (نانوشته) است که همکاری میان دو یا چند نفر را ارتقاء می‌بخشد (Fukuyma, 2000).

در این راستا، سبزه‌ای و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان، بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در مخاطرات محیطی (با تاکید بر خشکسالی)، به این نتایج دست یافتند، میزان تاب‌آوری اجتماعی و میزان سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی بالاتر از متوسط و خوب است و بین سطح سرمایه اجتماعی و زیرشاخه‌های آن شامل شبکه‌های روابط، مشارکت، اعتماد و هنجارهای معامله متقابل و تاب‌آوری اجتماعی روستاهای نمونه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. سواری و عبدشاهی (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان، واکاوی نقش سرمایه اجتماعی در بهبود تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی در شهرستان دیواندره، به این نتایج دست یافتند، خانوارهای مورد مطالعه از نظر وضعیت سرمایه اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار دارند اما از نظر وضعیت تاب‌آوری در وضعیت مناسبی نیستند. همچنین نتایج تحلیل همبستگی نشان داد که بین تمامی ابعاد سرمایه اجتماعی خانوارهای مورد مطالعه و تاب‌آوری آنان رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. حیدری ساربان (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی بر بهبود تاب‌آوری روستاییان پیرامون مدیریت بحران

زلزله (مطالعه موردی: دهستان ازومدل شمالی، شهرستان ورزقان)، به این نتایج دست یافتند، به جزء دو متغیر میزان انسجام اجتماعی و رضایتمندی بین تمامی متغیرهای تحقیق با بهبود تاب‌آوری روستاییان در مناطق روستایی شهرستان ورزقان رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. نصرنیا و یزدان‌پناه (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، سنجش تاب‌آوری معیشتی عشایر در شرایط خشکسالی (مطالعه موردی: عشایر شهرستان فسا)، به این نتایج دست یافتند، سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی و سرمایه طبیعی کمترین تاثیر را در تاب‌آوری معیشتی دارد. همچنین تاب‌آوری معیشتی این منطقه به نسبت پایین و برابر ۰/۳۹۸ است. بهمنی و نازک‌تبار (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی تاثیر سرمایه‌های معیشتی بر بهبود تاب‌آوری روستاییان در همه‌گیری کرونا، تبیین نقش میانجی بهزیستی اجتماعی به این نتایج دست یافتند، در سطح اطمینان ۰/۹۵ سرمایه معیشتی تاثیر مثبت و معناداری بر تاب‌آوری روستاییان در مقابل همه‌گیری کرونا دارد. همچنین نتایج نیز نشان داد که سرمایه معیشتی تاثیر معناداری بر بهزیستی اجتماعی دارد و در نهایت بهزیستی اجتماعی بر بهبود تاب‌آوری اهالی روستا تاثیر معناداری دارد. نعیم کاپوچو^۱ (۲۰۱۳)، در پژوهش خود تحت عنوان تفاوت تاب‌آوری در جوامع روستایی و شهری به این نتایج دست یافتند که در مقایسه با مناطق شهری، نواحی روستایی دارای تنوع اقتصادی و منابع مالی کمتری برای اقدامات کاهش ریسک یا تصمیم‌ها و اقدامات بازسازی پس از آن هستند. رورما و لبایلی^۲ (۲۰۱۵) در پژوهشی تحت عنوان، تاب‌آوری روستایی و نقش سرمایه اجتماعی در میان زارعان استان کرودنو، شبکه سرمایه اجتماعی به طور مثبت تاثیر بسزایی در تاب‌آوری روستاییان در مقابل تغییرات آب و هوایی و مدیریت بحران داشته است. پائول^۳ (۲۰۱۸)، در پژوهش خود به این نتایج دست یافتند که سرمایه اجتماعی در پرورش جوامع تاب‌آور تاثیر دارد. امی کوانت^۴ (۲۰۱۸)، در پژوهش خود تاب‌آوری معیشت زارعین جنگل خرده‌پا در مناطق نیمه خشک استان ایزولو در کنیا را اندازه‌گیری کردند و به مقایسه تاب‌آوری معیشت آنان با ساکنانی که معیشتشان از طریق کاشت جنگل نیست می‌پردازد و علاوه بر آن تاب‌آوری معیشت کسانی که درختان متنوع کاشته‌اند را با کسانی که تنوع کاشت ندارد را نیز با هم مقایسه می‌کند. نتایج نشان داد که گروه باغداران و غیر باغداران از نظر شاخص سرمایه طبیعی و مالی به طور معناداری با هم اختلاف دارند و این دو شاخص منجر به افزایش تاب‌آوری معیشت زارعین می‌گردد و در مورد مقایسه تاب‌آوری کسانی که تنوع درخت دارد و افرادی که تنوع درخت ندارد، نیز شاخص سرمایه طبیعی و مالی اختلاف معناداری دارد و افزایش تنوع درخت منجر به افزایش تاب‌آوری معیشت می‌گردد.

بر اساس مطالعات صورت گرفته مشخص گردیده شد که مطالعات زیادی در سطح ملی و بین‌المللی در حوزه سرمایه اجتماعی در تاب‌آوری خانوارهای روستایی و شهری صورت گرفته ولیکن به جرات می‌توان گفت کمتر مطالعه‌ای در زمینه در راستای موضوع پژوهش در خانوارهای عشایر صورت گرفته است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از حیث روش تحقیق به صورت کمی و از لحاظ روش گردآوری اطلاعات، توصیفی و تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات در بخش نظری از روش اسنادی و در بخش میدانی از روش پیمایشی مبتنی بر مصاحبه و پرسشنامه بهره گرفته شده است. این تحقیق به دنبال تحلیل نقش مولفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایری در برابر خشکسالی در شهرستان نیشابور می‌باشد، در این راستا داده‌های اولیه از طریق نمونه‌گیری خانوار، روش‌های مبتنی بر مصاحبه‌های میدانی جمع‌آوری شده است. برای تولید داده‌های مورد نیاز از منابع اولیه، از رویکردهای روش‌شناختی میدانی استفاده شد. این روش شامل تکمیل پرسشنامه ساختار یافته از واحدهای تحلیل جوامع عشایر، مشاهده محدوده مورد مطالعه است. تکمیل پرسشنامه نیز به دو شیوه انجام شد: الف) تکمیل پرسشنامه توأم با مصاحبه، معمولاً این نوع استفاده از پرسشنامه درباره خانوارهایی به کار گرفته شد که سطح سواد آنها نسبتاً پایین بوده، ب) تکمیل پرسشنامه بدون مصاحبه، در این شیوه پرسشنامه را پاسخگو خود شخصاً تکمیل و پرسشگر تنها بر فرایند تکمیل پرسشنامه نظارت کرد. در این تحقیق متغیر مستقل، سرمایه اجتماعی و متغیر وابسته تاب‌آوری خانوارهای عشایر می‌باشد. در جدول (۱ و ۲)، گویه‌ها و شاخص‌های متغیر مستقل و وابسته مطرح شده است.

¹ N.Kapucu

² Minani, Rurema and Lebailly

³ Paul

⁴ Amy Quandt

جامعه آماری در پژوهش حاضر، عشایر ساکن در شهرستان نیشابور است که بر اساس آخرین آمار اداره کل امور عشایر استان خراسان رضوی، تعداد ۴۹۸ خانوار و ۲۳۳۸ نفر عشایر از نوع کرمانج شرقی در شهرستان نیشابور می‌باشند که بر اساس نمونه‌گیری تصادفی تعداد ۲۱۷ نفر به عنوان جامعه نمونه انتخاب گردیده شد.

برای افزایش اعتبار مولفه‌های پژوهش، پرسشنامه‌های تهیه شده در اختیار تعدادی از اساتید متخصص قرار داده شده تا مطالعه نموده و نظر خود را بیان نمایند. در این پژوهش ضریب آلفای کرونباخ از بسته نرم‌افزاری SPSS محاسبه گردید. دامنه آلفای کرونباخ در تمامی مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری مطرح شده، گویای پایایی قابل قبول مولفه‌ها است. در نهایت به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزار SPSS و مدل FARAS استفاده گردیده شد.

جدول ۱. شاخص‌های در نظر گرفته برای سرمایه اجتماعی

ردیف	شاخص‌ها و معنای مفهومی آن	تعداد گویه	مقدار پایایی
۱	اعتماد و قابلیت اعتماد اعتماد: میزان اعتماد فرد به آشنایان (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همکاران و همسایگان) اعتماد به غریبه‌ها و سازمان‌های مختلف و نمایندگان حکومت (مدیران سازمان‌ها و نمایندگان مجلس) قرض دادن پول به دوستان و آشنایان، امانت دادن وسایل کشاورزی، قبول ضمانت دوستان و آشنایان، قرض دادن پول بدون دریافت هیچ گونه مدرک، اعتماد به حرف‌های ماموران دولتی مانند کارشناسان اداره جهاد کشاورزی، کارکنان بانک کشاورزی و ...	۵	۰/۷۶
۲	مشارکت اجتماعی انواع مشارکت که هم برای فرد رضایت به بار می‌آورد و هم عامل شکل دهی به روابط و سازنده شبکه‌های حمایتی بالقوه است (مانند دیدار با دوستان و خویشاوندان) شرکت در مراسم شادی و غیره به صورت دسته جمعی) مشارکت در طرح‌های اجرایی برای عشایر، توانایی در انجام کارهای عام المنفعه برای همه عشایر، شرکت فعال در انتخابات، مشورت فکری و ارائه نظرات برای برنامه‌ریزی و اجرای طرح، همکاری با دیگران جهت اجرای یک برنامه ترویجی	۵	۰/۷۵
۳	انسجام اجتماعی بهره‌مندی از احساس پذیرش از سوی دیگران و احساس راحتی در محیط همسایگی و اجتماع محلی و گروه‌هایی که افراد در آن‌ها عضویت داشته و یا در آن‌ها مشارکت دارند تشکیل یک چادر همیاری، معاشرت با اکثر مردم عشایر، شرکت فعال در برگزاری مراسم جشن و شادی در روستاها، حضور فعال در جلسات عمومی، مشورت با دیگر عشایر در اجرای برخی کارها، رابطه صمیمانه با دیگر عشایر شهرهای خراسان	۶	۰/۷۸
۴	عضویت در گروه‌ها تعاونی تولید کشاورزی، صندوق‌های اعتباری مالی و پس انداز، گروه‌های آموزشی	۳	۰/۷۷

منبع: اسماعیلی، ۱۳۸۵، امیر انتخابی و همکاران، ۱۳۹۵، سواری و عبدشاهی، ۱۳۹۸

جدول ۲. مولفه‌ها و گویه‌های بکار گرفته شده در متغیر تاب‌آوری

مقدار پایایی	تعداد گویه	گویه	مولفه‌های تاب‌آوری
۰/۸۷	۷	مشورت با کارشناسان کشاورزی، استفاده از اطلاع کارشناسان هواشناسی، استفاده از خدمات ترویجی، ذخیره علوفه برای دام، استفاده از نیروهای آموزش دیده و رهبران محلی، استفاده از تدابیر اندیشه دولت محلی، پیدا کردن شغل دوم	آمادگی
۰/۷۷	۴	مهاجرت فصلی و دائم، تغییر شغل اصلی، کشت محصولات معیشتی، تغییر نوع دام	واکنش
۰/۸۲	۴	متنوع نمودن معیشت، حفظ بقایای گیاهی، بیمه کردن دام‌های خود، فرآوری محصولات در چادرهای خود	بازتوانی و بازسازی
۰/۷۳	۳	استفاده از ادراکات فرهنگی، ترکیب دانش بومی و مدرن در زمینه خشکسالی، مشارکت در برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری	پیشگیری

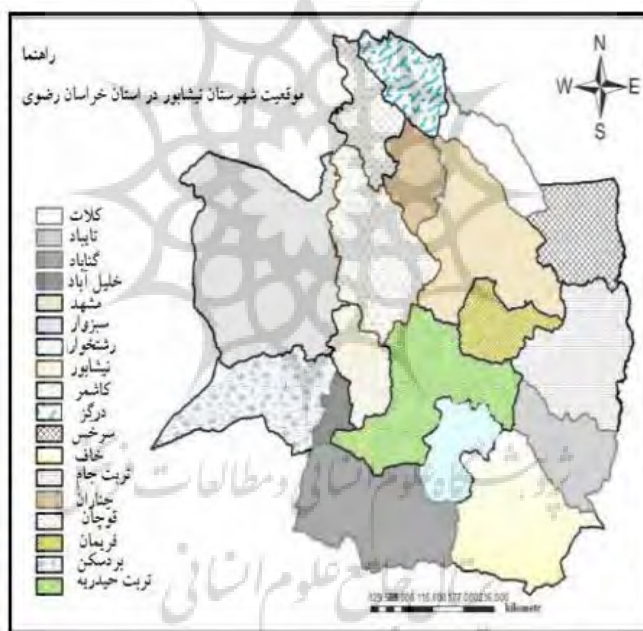
منبع: Oparinde and Hodge, 2011، سواری و عبدشاهی، ۱۳۹۸

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان نیشابور با قرارگرفتن در استان خراسان رضوی، در محدوده‌ی ریاضی ۵۸ درجه و ۸ دقیقه تا ۵۹ درجه و ۲۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۵ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۵۲ دقیقه عرض شمالی واقع گردیده است. این شهرستان، به شکل بیضی در امتداد رشته کوه‌های بینالود قرار دارد. این رشته کوه‌ها که به صورت نواری در جهت شمال غربی - جنوب شرقی شهرستان امتداد یافته، نیشابور را از شهرستان‌های مشهد، چناران و قوچان جدا میسازد. در قسمت غرب، نیشابور و سبزوار ۱۶۲ کیلومتر مرز مشترک دارند و از طریق رشته کوه طاغنکوه از یکدیگر جدا میشوند. در قسمت جنوب غربی، رشته کوه‌های سرخ، با ارتفاعات نسبتاً بالا، این شهرستان را از شهرستان کاشمر جدا میسازد. مرز مشترک نیشابور با شهرستان کاشمر حدود ۵۱ کیلومتر، با شهرستان تربت حیدریه که در جنوب شرقی شهرستان نیشابور قرار دارد، حدود ۶۹ کیلومتر است. در قسمت شرق و شمال شرقی مرز مشترک شهرستان نیشابور با مشهد و چناران به ترتیب حدود ۷۵ کیلومتر و ۶۰ کیلومتر میباشد، و در شمال با شهرستان قوچان، حدود ۷۷ کیلومتر مرز مشترک دارد (وزارت کشور، ۱۳۸۵).

جامعه عشایری شهرستان نیشابور به لحاظ ویژگی‌های زندگی سنتی خود یعنی معیشت متکی بر دام ناگزیر به تحمل زندگی سخت شبانی بوده و همواره جهت تعلیف دام از نقطه‌ای به نقطه دیگر کوچ می‌کنند و با تعداد معادل (۷۳۳۶۰) واحد دامی به صورت کوچرو-نیمه کوچرو و رمه‌گردان در مناطق بیلاق و قشلاق امرار معاش می‌کنند که این میزان دام معادل ۰/۷ دام استان می‌باشد. تعدادی از عشایر این شهرستان در فصل قشلاق به چهار استان گلستان، یزد، خراسان شمالی و خراسان جنوبی کوچ می‌کنند و در فصل بیلاق نیز این شهرستان میزبان عشایر استان‌های سمنان و خراسان جنوبی می‌باشد.

شکل ۱. نقشه موقعیت شهرستان نیشابور در استان خراسان رضوی

یافته‌ها و بحث

یافته‌های توصیفی

در این قسمت از پژوهش علاوه بر بررسی متغیرهای اسمی از نوع (جنس، سن، وضعیت تحصیلات) به بررسی متغیرهای دیگر از جمله تاثیر خشکسالی در دام، تاثیر خشکسالی در درآمد، تاثیر خشکسالی در مهاجرت، میزان آمادگی عشایر در برابر خشکسالی) پرداخته شد. نتایج آماره توصیفی در رابطه با جنسیت پاسخگویان نشان داد، از مجموع ۲۱۷ پاسخگوی مورد بررسی در این پژوهش ۵۶ نفر به عبارتی (۲۵/۸۰) جامعه نمونه زنان، ۱۶۱ نفر با میزان ۷۴/۱۹ جامعه نمونه مردان تشکیل داده‌اند. در ادامه نیز، توزیع فراوانی پاسخگویان از لحاظ سن در ۴ گروه سنی طبقه‌بندی شده است. میانگین سنی پاسخگویان ۴۰ سال بوده است. بیشینه سن نیز ۶۰ سال به بالا و کمینه آن نیز ۲۰ سال ذکر

شده است. همچنین نتایج نشان داد بیشترین تعداد پاسخگویان با مقدار (۱۵۴) مربوط به گروه سنی ۲۹ تا ۴۴ سال است. در ادامه نیز سطح تحصیلات پاسخگویان در چهار گروه (بی‌سواد، دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس و بالاتر) تقسیم شد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه فوق دیپلم با تعداد (۱۶۵) و میزان (۷۶/۰۳)، و کمترین فراوانی نیز مربوط به گروه لیسانس و بالاتر با مقدار (۲۱) و میزان (۹/۶۷) بود.

در ادامه نیز به بررسی تاثیر خشکسالی بر دام پرداخته شد، بررسی تعداد دام بر اساس آخرین آمار مرکز عشایر استان خراسان رضوی نشان می‌دهد که تعداد ۶۵۳۱۲ گوسفند، تعداد ۹۶۵۰ بز، اسب و قاطر-الاغ ۵۷، که در مجموع ۷۵۰۱۹ راس و ۷۳۲۶۰ تعداد واحد دام در بین عشایر شهرستان موجود است (اداره عشایر خراسان رضوی، ۱۴۰۰). همچنین بر اساس اطلاعات و آمار از اداره مربوطه مشخص شد که شهرستان نیشابور به نسبت به شهرهای (چناران، خلیل‌آباد، خوشاب، سبزوار، کاشمر، کلات، قوچان، مشهد) از تعداد بیشتر دام سبک برخوردار است. که افزایش تعداد دام سبک نسبت به سایر شهرهای دیگر استان در شرایط محدودیت مراتع قشلاقی و خشکسالی‌های طولانی کاهش توان تولید در نتیجه، کاهش توان اقتصادی خانواده‌ها را موجب شده و از عوامل عمده مهاجرت نیز بوده است. همچنین مطابق اطلاعات جمع‌آوری شده مشخص گردیده شد اکنون اثری از گاو و گوساله نیست در حالی که در سال‌های قبل این گونه دام در منطقه وجود داشته. همگی موارد یاد شده نشان دهنده کاهش شدید کیفیت و مقدار علوفه مراتع منطقه و در نتیجه انگیزه مهاجرت و خروج از منطقه برای گذران زندگی است.

همچنین بررسی اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه حاکی از آن است که شغل اصلی سرپرستان خانوار عشایر و فرزندان پسر آنها که پس از گذراندن دوران دبستان دامداری است. و فعالیت اصلی زنان نیز در ابتدا خانه‌داری و بچه‌داری و سپس کمک به فعالیت‌های دامداری و تولید صنایع دستی از جمله چادر، گلیم و قالی برای مصرف خود و یا فروش در بازار است. از لحاظ اقتصادی، اتکای کامل خانواده‌ها به فعالیت دامداری آسیب‌پذیری آنها در هنگام وقوع خشکسالی و کاهش تولیدات دامی را موجب می‌گردد، که این به نوبه در افزایش مهاجرت موثر است. در ادامه نیز از پاسخگویان پرسیده شد که آیا آمادگی لازم را در برابر خشکسالی دارند؟ بیشتر پاسخگویان آمادگی‌شان را در مقابل روش‌های مقابله بهتر و مناسب‌تر در برابر خشکسالی اعلام نمودند. که این نتیجه به عنوان نقطه عطفی در فرایندهای طرح‌ریزی برنامه‌های مقابله به شمار می‌آید و برنامه‌ریزان و کارکنان میدانی عشایر می‌بایست در فرایندهای منتهی به رفتار مدیریتی نسبت به این پدیده به عنوان یک مزیت عمده توجه داشته باشند.

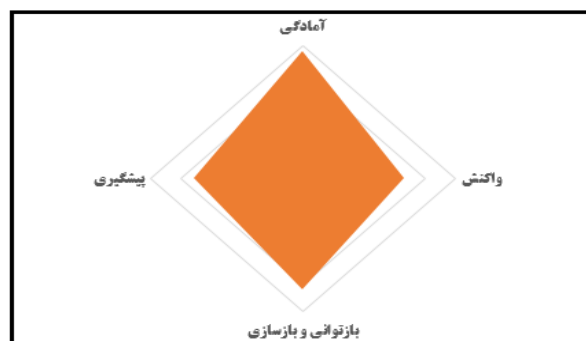
یافته‌های تحلیلی

در ابتدا قبل از بررسی اثرات مولفه‌های سرمایه اجتماعی در در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی، با استفاده از مدل FARAS به رتبه‌بندی مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری و سطح هر یک از آنها پرداخته شد.

جدول ۳. میزان مولفه‌های تاب‌آوری در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی

	آمادگی			واکنش			بازتوانی و بازسازی			پیشگیری		
	A	β	γ	α	β	γ	α	β	Γ	α	B	γ
$\otimes S$	۰/۲۱۰	۰/۲۴۵	۰/۲۲۳	۰/۱۹۰	۰/۱۵۵	۰/۱۶۷	۰/۲۰۰	۰/۲۱۶	۰/۲۱۱	۰/۱۷۷	۰/۱۶۵	۰/۱۶۰
S_j		۰/۲۳۴			۰/۱۷۶			۰/۲۰۰			۰/۱۹۰	
K_j		۰/۴۷۹			۰/۳۳۱			۰/۴۱۶			۰/۳۵۵	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

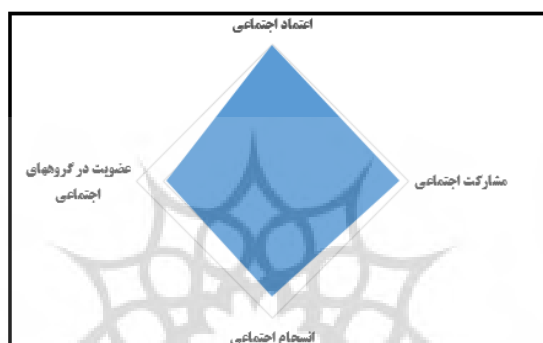
شکل ۲. نمودار وضعیت مولفه‌های تاب‌آوری در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی

مطابق جدول (۳) و شکل (۲)، در بین مولفه‌های تاب‌آوری به ترتیب آمادگی با مقدار ۰/۴۷۹، بازتوانی و بازسازی با مقدار ۰/۴۱۶، پیشگیری با مقدار ۰/۳۵۵، واکنش با مقدار ۰/۳۳۱، بالاترین و پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بر اساس اطلاعات مشخص گردیده شد که میزان تاب‌آوری در بین خانوارهای عشایر با مقدار (۱۱۲) و میزان (۵۱/۶۱) در سطح متوسط قرار دارد.

جدول ۴. میزان مولفه‌های سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی

	اعتماد اجتماعی			مشارکت اجتماعی			انسجام اجتماعی			عضویت در گروه‌های اجتماعی		
	α	B	γ	α	B	γ	α	β	γ	A	β	Γ
$\otimes S$	۰/۲۲۳	۰/۲۶۵	۰/۲۴۱	۰/۲۱۳	۰/۲۲۱	۰/۲۴۳	۰/۲۱۳	۰/۲۱۱	۰/۱۹۸	۰/۱۹۸	۰/۱۸۹	۰/۱۶۹
S_j	۰/۲۳۳			۰/۲۴۴			۰/۲۱۰			۰/۲۰۰		
K_j	۰/۴۹۸			۰/۴۶۵			۰/۴۲۱			۰/۳۸۹		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۳. نمودار وضعیت مولفه‌های سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی

مطابق جدول (۴) و شکل (۳)، در بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی، به ترتیب اعتماد اجتماعی با مقدار ۰/۴۹۸، مشارکت اجتماعی با مقدار ۰/۴۶۵، انسجام اجتماعی با مقدار ۰/۴۲۱، عضویت در گروه‌های اجتماعی با مقدار ۰/۳۸۹، بالاترین و پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بر اساس اطلاعات به دست آمده مشخص گردیده شد که میزان سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی با مقدار (۹۸) و میزان (۴۵/۱۶) در سطح متوسط قرار دارد. در ادامه نیز، برای برخورداری از سطح سرمایه اجتماعی مطلوب، لازم است با جهت هم‌افزایی عملکردی در راستای تحقق سرمایه اجتماعی مطلوب در بین خانوارهای عشایر شهرستان نیشابور در برابر خشکسالی و به لحاظ دیدگاه سیستمی، همبستگی مولفه‌ها نیز مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. نتایج به دست آمده از برقراری همبستگی نشان داد، رابطه بین مولفه‌های (اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و عضویت در گروه‌های اجتماعی) از نظر شدت همبستگی بسیار قوی است.

جدول (۵): همبستگی بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی

مولفه	اعتماد اجتماعی	مشارکت اجتماعی	انسجام اجتماعی	عضویت در گروه‌های اجتماعی
اعتماد اجتماعی	R	۰/۴۵۶	۰/۲۳۳	۰/۴۳۵
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
مشارکت اجتماعی	R	۰/۳۶۷	۰/۳۸۷	۰/۳۶۶
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
انسجام اجتماعی	R	۰/۳۵۶	۰/۳۴۴	۰/۳۸۹
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰
عضویت در گروه‌های اجتماعی	R	۰/۳۷۰	۰/۳۶۶	۰/۳۶۱
	Sig	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

رابطه همبستگی بین مولفه‌ها نشان داد، تقویت تاب‌آوری در بین خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی در گرو پیشرفت مطلوب همه مولفه‌های سرمایه اجتماعی می‌باشد و پیشروی‌های تک بعدی کارساز و موثر نخواهد بود. در ادامه نیز قبل از بررسی و ارزیابی تاثیر مولفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی، به بررسی نرمال بودن هر یک از مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری پرداخته شد. مطابق جدول (۶ و ۷)، نتایج به دست آمده از آزمون کولموگروف-اسمیرونوف حاکی از این واقعیت بود که همه مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری از توزیع نرمال برخوردار بود. نتایج به دست آمده نشان داد، مقدار سطح معناداری در همه مولفه‌های مطرح شده بزرگ‌تر از مقدار خطا (۰/۰۵) بود؛ و در سطح معناداری ۹۵ درصد توزیع این نمونه نرمال بود. بنابراین از تحلیل پارامتریک استفاده شد.

جدول ۶. نتایج آزمون کولموگروف اسمیرونوف برای مولفه‌های تاب‌آوری

مولفه	سطح معناداری	میزان خطا	آماره کولموگروف اسمیرونوف	نتیجه‌گیری
آمدگی	۰/۲۷۷	۰/۰۵	۱/۱۷۸	نرمال
واکنش	۰/۲۷۸	۰/۰۵	۱/۱۷۹	نرمال
بازتوانی و بازسازی	۰/۲۸۸	۰/۰۵	۱/۱۹۸	نرمال
پیشگیری	۰/۲۸۹	۰/۰۵	۱/۲۰۰	نرمال

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

جدول ۷. نتایج آزمون کولموگروف اسمیرونوف برای مولفه‌های سرمایه اجتماعی

مولفه	سطح معناداری	میزان خطا	آماره کولموگروف اسمیرونوف	نتیجه‌گیری
اعتماد اجتماعی	۰/۲۶۵	۰/۰۵	۱/۱۵۶	نرمال
مشارکت اجتماعی	۰/۲۷۰	۰/۰۵	۱/۱۷۰	نرمال
انسجام اجتماعی	۰/۲۷۴	۰/۰۵	۱/۱۷۴	نرمال
عضویت در گروه‌های اجتماعی	۰/۲۷۹	۰/۰۵	۱/۱۸۰	نرمال

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

به منظور مطالعه عمیق‌تر جهت تاثیر مولفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی در شهرستان نیشابور، از آزمون‌های رگرسیون و تحلیل مسیر استفاده گردیده شد. در جدول (۸)، تحلیل رگرسیون، متغیر سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل و مولفه‌های تاب‌آوری به عنوان متغیر وابسته به شیوه گام به گام وارد تحلیل شدند، می‌توان بیان داشت که بر اساس ضریب تعیین تعدیل شده ۹۵ درصد تغییرات متغیر وابسته (واکنش، آمدگی، بازتوانی و بازسازی، پیشگیری) به وسیله متغیر مستقل (سرمایه اجتماعی) تبیین می‌شود و پس از پنج گام متوالی، گویه‌های مورد نظر در معادله رگرسیون باقی ماندند که مقدار آماره F برای تاب‌آوری نیز برابر با ۳۱۲/۰۹۸ در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنی‌دار شد که حاکی از معنی‌دار بودن رگرسیون می‌باشد. این وضعیت نشان می‌دهد که مولفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی تاثیر مثبتی دارد.

جدول ۸. ضرایب مولفه‌های تاب‌آوری در تبیین واریانس متغیر سرمایه اجتماعی و نتایج رگرسیون به شیوه گام به گام و نتایج تحلیل مسیر

مولفه	مولفه مستقل	ضریب همبستگی چندگانه (R)	ضریب تعیین (R2)	ضریب تعیین تعدیل شده (R2Adj)	B	Beta	t	P	اثرات مستقیم	اثرات غیرمستقیم
آمادگی	سرمایه اجتماعی	۰/۵۵۴	۰/۵۳۲	۰/۵۴۳	۱/۴۴۳	۰/۵۶۴	۱۶/۴۴۳	۰/۰۰۰	۰/۰۴۳	۰/۰۷۷
واکنش		۰/۵۴۳	۰/۵۵۳	۰/۵۱۱	۱/۵۶۴	۰/۵۶۷	۱۶/۴۴۵	۰/۰۰۰	۰/۰۵۴	۰/۰۹۸
بازتوانی و بازسازی		۰/۵۴۸	۰/۶۱۲	۰/۵۵۴	۱/۶۱۲	۰/۶۵۴	۱۶/۵۵۶	۰/۰۰۰	۰/۰۸۷	۰/۱۱۲
پیشگیری		۰/۵۳۱	۰/۵۲۲	۰/۵۱۱	۱/۵۵۵	۰/۵۵۴	۱۶/۵۴۳	۰/۰۰۰	۰/۰۳۲	۰/۱۲۱

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

در نهایت، با توجه به نتایج تحلیل رگرسیون و رابطه مثبت بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی و تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر، به منظور شناسایی نقش مولفه‌های سرمایه اجتماعی در هر یک از مولفه‌های تاب‌آوری به شناسایی اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیر مستقل بر متغیر وابسته پرداخته شده است. تمامی مولفه‌های تاب‌آوری، در سطح $p=0/000$ (۹۹ درصد اطمینان) درصد رابطه غیر مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارند، این اثرات در جدول (۸) نمایش داده شده است. ضریب همبستگی چندگانه (۰/۹۷۶)، بیانگر این است که رابطه متغیر سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر به میزان چشمگیری است و به لحاظ آماری معنی‌دار است ($p=0/000$)، همچنین ضریب تعیین (۰/۶۵) برای متغیر تاب‌آوری، بیانگر این نکته است که مولفه‌های وارد شده در مدل در مجموع ۹۶ درصد از تغییرات متغیر مستقل را تبیین می‌کنند. از آنجایی که در مطالعات علوم اجتماعی پیش‌بینی تمام متغیرها امکان‌پذیر نیست، در تحلیل مسیر مقداری تحت عنوان اثر باقیمانده محاسبه می‌شود که در تحلیل مسیر ۰/۰۳۴ محاسبه می‌شود، بنابراین می‌توان بیان کرد که ۳/۴ درصد از واریانس متغیر مستقل را سایر گویه‌هایی که در این تحقیق نبودند تبیین می‌کنند.

در این راستا، برای مطالعه عمیق‌تر تاثیر سرمایه اجتماعی در هر یک از گویه‌های تاب‌آوری در بخش‌های (آمادگی، واکنش، بازتوانی و بازسازی، پیشگیری)، از مدل BMW استفاده شد. بر اساس مدل BMW، در مولفه آمادگی، گویه (مشورت با کارشناسان کشاورزی) و گویه (استفاده از تدابیر اندیشه دولت محلی)، به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین میزان تاثیرپذیری را از سرمایه اجتماعی به خود اختصاص داده است. در مولفه واکنش نیز، گویه (کشت محصولات معیشتی) و گویه (مهاجرت فصلی و دائم)، به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین میزان، در مولفه بازتوانی و بازسازی نیز گویه‌های (بیمه کردن دام‌های خود)، (متنوع نمودن معیشت)، به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین و در نهایت در مولفه پیشگیری، به ترتیب گویه‌های (ترکیب دانش بومی و مدرن در زمینه خشکسالی)، (مشارکت در برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری)، بالاترین و پایین‌ترین میزان تاثیرپذیری را از سرمایه اجتماعی به خود اختصاص داده است.

پروژه گاه‌علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جدول ۹. وضعیت تأثیرپذیری هر یک از گویه‌های تاب‌آوری از سرمایه اجتماعی

رتبه کلی	رتبه گویه	گویه	وزن مولفه	مولفه وابسته
۰/۱۶۴	۰/۳۴۱	مشورت با کارشناسان کشاورزی	۰/۴۷۹	آمدگی
۰/۱۱۰	۰/۲۳۱	استفاده از اطلاع کارشناسان هواشناسی		
۰/۱۱۲	۰/۲۳۳	استفاده از خدمات ترویجی		
۰/۱۵۱	۰/۳۱۴	ذخیره علوفه برای دام		
۰/۱۵۹	۰/۳۳۱	استفاده از نیروهای آموزش دیده و رهبران محلی		
۰/۱۰۲	۰/۲۱۱	استفاده از تدابیر اندیشه دولت محلی		
۰/۱۶۶	۰/۳۴۵	پیدا کردن شغل دوم		
۰/۰۵۵	۰/۲۳۴	مهاجرت فصلی و دائم	۰/۳۳۱	واکنش
۰/۱۰۷	۰/۲۳۱	تغییر شغل اصلی		
۰/۱۱۱	۰/۳۳۴	کشت محصولات معیشتی		
۰/۰۹۳	۰/۲۷۸	تغییر نوع دام	۰/۴۱۶	بازتوانی و بازسازی
۰/۱۴۱	۰/۳۴۱	متنوع نمودن معیشت		
۰/۱۵۳	۰/۳۶۷	حفظ بقایای گیاهی		
۰/۱۵۷	۰/۳۷۷	بیمه کردن دام‌های خود		
۰/۱۴۸	۰/۳۵۵	فرآوری محصولات دامی	۰/۳۵۵	پیشگیری
۰/۰۷۵	۰/۲۱۳	استفاده از ادراکات فرهنگی		
۰/۰۹۱	۰/۲۵۶	ترکیب دانش بومی و مدرن در زمینه خشکسالی		
۰/۰۵۲	۰/۲۰۰	مشارکت در برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل‌های ۴-۵. میزان تأثیرپذیری هر یک از گویه‌های واکنش و آمدگی از سرمایه اجتماعی

شکل‌های ۶-۷. میزان تأثیرپذیری هر یک از گویه‌های پیشگیری و بازتوانی از سرمایه اجتماعی

نتیجه‌گیری

خشکسالی از مهمترین بلایای طبیعی محسوب می‌شود که علاوه بر تلفات انسانی، نسبت به سایر بلایای طبیعی، اثرهای مخرب زیست محیطی فراوانی را به دنبال دارد. بدین لحاظ جامعه عشایری که تولید، درآمد و اشتغالشان به طبیعت وابسته است، معمولاً بیشتر در معرض خسارات خشکسالی قرار می‌گیرند. بنابراین این پژوهش با هدف کلی واکاوی مولفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی در شهرستان نیشابور انجام گرفت. نتایج وضعیت سطح مولفه‌های سرمایه اجتماعی خانوارهای عشایر گویای وضعیت متوسط رو به مطلوب بود. همچنین نتایج نشان داد که اعتماد و مشارکت اجتماعی از مولفه‌های مهم و اساسی در مبحث سرمایه اجتماعی است که افزایش این دو در شبکه روابط بین افراد به افزایش سرمایه اجتماعی منجر و در نهایت موجب افزایش انسجام اجتماعی خواهد شد. در واقع بر اساس نتایج به دست آمده از تحقیق مشخص شد که اعتماد یکی از عناصر مهم و حیاتی در امر مشارکت است و به منزله تسهیل‌کننده فضای رفتار جمعی و ایجاد کننده فضای اجتماعی مبتنی بر مشارکت تلقی می‌شود. اعتماد نیز به طور مکرر به عنوان عنصر اساسی در فرایند و خروجی-های تاب‌آوری زیاد خانوارهای عشایر در برابر خشکسالی در نظر گرفته شده است، به طوری که هر چه تعداد روابط بین خانوارهای عشایر با سازمان‌های مردمی و دولتی بیشتر باشد سطح اعتماد در بین آنها نیز افزایش می‌یابد و فرصت‌های بیشتری برای اقدامات جمعی در بین عشایر به وجود می‌آید، و نیاز به تقویت اعتماد و مشارکت اجتماعی در بین عشایر وجود دارد. همچنین نتایج نشان داد، وضعیت تاب‌آوری عشایر در برابر خشکسالی نیز در سطح متوسط قرار دارد، به طوری که بر میزان مهاجرت عشایر تاثیر مثبتی داشته، تایید این مطلب نیز در بخش یافته‌های توصیفی مشخص است. در این راستا می‌توان مهمترین عوامل مهاجرت را به ضعف اقتصادی نسبت داد، به طوری که ظرفیت تولید علوفه مراتع در منطقه قشلاق نیشابور محدود است و از این مراتع به شیوه‌های سنتی بهره‌برداری می‌شود. از این رو، همواره شماری محدود از خانوارهای عشایر می‌توانند به معیشت خود ادامه دهند و جمعیت مازاد ناگزیرند برای کسب درآمد و گذران زندگی به شهرهای دیگر مهاجرت کنند.

همچنین نتایج نشان داد، در بین مولفه‌های مطرح شده، پیشگیری کمترین میزان را در بین خانوارهای عشایر به خود اختصاص داده است، که این امر به دلیل کاهش مشارکت خانوارهای عشایری در برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری بود. بر اساس نتایج و مطالعات میدانی صورت گرفته، همه خانوارهای نمونه آمادگی خود را برای مشارکت در برنامه‌های توسعه و سرمایه‌گذاری اعلام نکرده‌اند. هر چند که بیشتر این خانوارها، به علت درآمد اندک و سرمایه ناکافی خود، مشارکت به صورت خدمات کارگری را برگزیده‌اند. از دیدگاه بسیاری از آنها عدم اطمینان از نتایج اجرای طرح‌های توسعه و سرمایه‌گذاری باعث شده که آنها رغبتی به این امر نداشته باشند، و در صورت اقدام دولت به سرمایه‌گذاری و دستیابی به نتایج رضایت‌بخش، انگیزه مشارکت نقدی آنها نیز افزایش می‌یابد، همچنین بررسی نحوه اجرای طرح‌های توسعه‌ای در منطقه نشان می‌دهد که عموماً این طرح‌ها به صورت بهسازی چشمه‌هایی از جمله (برک شاهی، بقیع) بوده است، و هیچ گونه طرحی در راستای ظرفیت تولید علوفه مراتع صورت نگرفته، که این به مرور در عدم رغبت خانوارهای عشایر به طرح‌های توسعه و سرمایه‌گذاری در آنها موثر است.

در نهایت، نتایج تحلیل رگرسیون و تحلیل مسیر نیز حاکی از رابطه مثبت و معناداری بین مولفه سرمایه اجتماعی و تقویت تاب‌آوری خانوار-های عشایر در برابر خشکسالی بود، به نحوی که بیشترین میزان تاثیرپذیری از سرمایه اجتماعی در مولفه آمادگی به گویه مشورت با کارشناسان کشاورزی، در مولفه واکنش به گویه کشت محصولات معیشتی، در مولفه بازتوانی و بازسازی به گویه بیمه کردن دام‌های خود، در مولفه پیشگیری نیز به گویه ترکیب دانش بومی و مدرن در زمینه خشکسالی، اختصاص داده شد. همچنین از آنجا که خانوارهای عشایر سطح سرمایه اجتماعی‌شان متوسط رو به مطلوب است، لازم است برنامه‌هایی به منظور افزایش بیشتر سرمایه اجتماعی به منظور تقویت تاب‌آوری عشایر در برابر خشکسالی به اجرا درآید، به این علت که حدود ۹۸۱۷۵۰ کیلو شیر، ۴۹۰۸۷ کیلو کره، ۳۶۸۱۵ کیلو روغن زرد، ۹۸۱۷۵ کیلو کسک، و در نهایت ۱۰۲۵۰۰ کیلو گوشت شهرستان نیشابور را خانوارهای عشایری تامین می‌کنند، که اگر برنامه‌ای در این زمینه صورت نگیرد، شاهد کاهش جمعیت و مهاجرت آنها از شهرستان نیشابور خواهیم بود. در انتها نیز نتایج تحقیق با مطالعات قربانی و همکاران (۱۳۹۴)، سورای و عبدشاهی (۱۳۹۸)، ایمانی و محمدی مشکول (۱۳۹۷)، سبزه‌ای و همکاران (۱۳۹۸)، حیدری ساربان (۱۳۹۸)، رورما و لبایلی (۲۰۱۵)، مبنی بر اینکه سرمایه اجتماعی در تاب‌آوری خانوارها موثر است، همخوانی و مطابقت دارد و با مطالعه نصرنیا و یزدان‌پناه (۱۳۹۹)، مبنی بر اینکه سرمایه اجتماعی کمترین تاثیر را در تاب‌آوری دارد تفاوت دارد. در نهایت در راستای نتایج بدست آمده، راهکارهای ذیل نیز پیشنهاد گردیده شد:

- بالا بردن درک و آگاهی عشایر نسبت به پدیده خشکسالی از طریق بازدید از مناطق عشایری موفق خراسان در کاهش اثرات خشکسالی و یادگیری در عمل برای مقابله با خشکسالی؛

- با توجه به نقش مثبت و معنی‌دار مولفه مشارکت و اعتماد اجتماعی در تاب‌آوری پیشنهاد می‌گردد با تشکیل تعاونی‌های عشایری برنامه‌هایی مانند ترویج محصولات مناسب با شرایط خشکسالی، و پرداخت یارانه همراه با ترویج الگوی مناسب کشت و پرورش دام با مزیت نسبی شهرستان نیشابور صورت گیرد.

منابع

- اسماعیلی، رضا. ۱۳۸۵. بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سطح‌بندس آن در شهرستان‌های اصفهان. پایان نامه دوره دکتری. گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان به راهنمایی آقایان دکتر رسول ربانی و دکتر صمد کلانتری و مشاوره دکتر فروغ عریضی و دکتر وحید قاسمی.
- امیرانتخابی، شهرام، جوان، فرهاد، نعیم‌آبادی، نازنین. (۱۳۹۵). سرمایه اجتماعی و پایداری نواحی روستایی در شهرستان کاشمر. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۶، (۲) ۲۰ صص ۶۹-۷۹.
- بهمنی، اکبر، نازک‌تبار، حسین. (۱۴۰۰). بررسی تاثیر سرمایه‌های معیشتی بر بهبود تاب‌آوری روستاییان در همه‌گیری کرونا، تبیین نقش میانجی بهزیستی اجتماعی. مدیریت بحران. (۱۰). ویژه‌نامه.
- حیدری ساربان، وکیل. (۱۳۹۸). تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی بر بهبود تاب‌آوری روستاییان پیرامون مدیریت بحران زلزله (مطالعه موردی: دهستان ازومدل شمالی، شهرستان ورزقان). فصلنامه علمی و پژوهشی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، (۱) ۱۵۱-۱۵۰ صص ۱۱۷-۱۳۲.
- سبزه‌ای، محمد تقی، سلیمانی، عادل، یوسفی، نجم‌الدین. (۱۳۹۸). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در مخاطرات محیطی (با تاکید بر خشکسالی). دو فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر. سال هفتم. (۱۴). صص ۳۱۰-۲۸۳.
- سواری، مسلم، عبدشاهی، عباس. (۱۳۹۸). واکاوی نقش سرمایه اجتماعی در بهبود تاب‌آوری خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی در شهرستان دیواندره. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، (۱۰) ۲.
- عبداللهی، محمد. ۱۳۷۲. نظام ایلی، ماهیت و مختصات عمده جامعه عشایری ایران، علوم اجتماعی. شماره ۱. ۲۳-۱۲.
- مرکز پژوهشی سمنگان، ۱۳۸۹. شناسایی ظرفیت‌های عشایر و راهکارهای توسعه محصولات دامی و اقتصادی عشایر خراسان شمالی، اداره کل امور عشایری خراسان شمالی.
- میری سلیمان، سید جواد، اونق، مجید، بارانی، حسین. (۱۳۹۹). تحلیل و اعتبار سنجی شاخص‌های ارزیابی تاب‌آوری عشایر در برابر خشکسالی (مطالعه موردی: عشایر کرمانج خراسان شمالی). پژوهشنامه خراسان بزرگ، (۳۷).
- نصرتی، فاطمه. یزدان‌پناه، صدیقه. ۱۳۹۹. سنجش تاب‌آوری معیشتی عشایر در شرایط خشکسالی (مطالعه موردی: عشایر شهرستان فسا). دهمین همایش سراسری کشاورزی و منابع طبیعی پایدار. تهران. ۱۷ تیر ۱۳۹۹.
- Baker, WE. (1990), *Market Networks and Corporate Behavior*, Am. J. Social, 96.
- Birkmann, J. (2006). Indicators and Criteria, In *Measuring Vulnerability to Natural Hazards: Towards Disaster Resilient Societies*. United Nations University Press 53-70, Jingumae 5- chome, Shibuya-ku, Tokyo 150-8925, Japan.
- Bourdieu, P. (1986), The Forms of Capital, In Richardson, J. (ed), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press.
- Burt, R. (1992), *Structural Holes, the Social Structure of Competition*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Cutter, S. (2008). *Community and Regional Resilience: Perspectives from Hazards, Disasters and Emergency Management*. CARRI Research Report.1, Hazards and Vulnerability Research Institute. Department of Geography, University of South Carolina, Columbia. 1-19.
- Davis, I., Izadkhah, Y. (2006). Building resilient urban communities. *Article from OHI*. (31) 1. 11-21.
- Forster, J., Lake, I. R., Watkinson, A. R. and Gill, J. A. (2014). Marine dependent livelihoods and resilience to environmental change: A case study of Anguilla. *Marine Policy*. (45), 204-212.
- Francis, R., Bekera, B. (2014). A metric and frameworks for resilience analysis of engineered and infrastructure systems. *Reliab. Eng. Syst. Safety* 121, 90-103.
- Fukuyama, F. (2000), Social Capital and Civil Society, *IMF Working Paper Wp/00/74*, April.

- Kelin, R. J. & Nicholls, F. (2003). Thomalla, resilience to natural hazards: how useful is this concept? *Environmental Hazards*. (5.1-2), 35-45.
- Kapucu, N., Hawkins V., Christopher and Rivera. Fernando, I. (2013). "Disaster Preparedness and Resilience for Rural Communities". *Risk, hazards & Crisis" in: Public Policy*. (4)4
- Marschke, M. J., Berkes, F. (2006). Exploring strategies that build livelihood resilience: A case from Cambodia. *Ecology and Society*, 11(1), 42.
- Paul, K. (2018). Collective efficacy, social capital and resilience: An inquiry into the relationship between social infrastructure and resilience after Hurricane Katrina. *Creating Katrina, Rebuilding Resilience*, 2018, Pages 283-30
- Prado, D. S., Seixas, C. S., Berkes, F. (2015). Looking back and looking forward: Exploring livelihood change and resilience building in a Brazilian coastal community Deborah Santos. *Ocean & Coastal Management*, 113, 29–37.
- Putnam, R. D. (1995), Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, (6).
- Rutter, M., Thapar, A., Pine, D. S., Leckman, J. F., Scott, S., Snowling, M. J. and Taylor, E. (2015). Resilience: concepts, findings, and clinical implications. *Rutter's Child and Adolescent Psychiatry*, 341-351.
- Scheuer, S., Haase, D. and Meyer, V. (2012). Towards a flood risk assessment ontology –knowledge integration into a multi-criteria risk assessment approach. *Computers, Environ. Urban Syst*
- Schiff, M. (1992). Social Capital, Labor Mobility, and Welfare, *Ration. Soc.* 4. *Social Capital Benchmark Survey*. (2000), Final and Versions.
- Thulstrup, A. W. (2015). Livelihood resilience and adaptive capacity: Tracing changes in household access to capital in Central Vietnam. *World Development*, 74, 352–362.

How to Cite:

Molaei Hashjin, N. (2021). An Analysis of the Nomadic area of Ira. *Studies of Nomads Area Plannig*, 1(1), 101-114.

ارجاع به این مقاله:

نعیم‌آبادی، نازنین، سلیمی‌سیحان، محمدرضا. (۱۴۰۰). واکاوی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت تاب‌آوری خانوارهای عشایری در برابر خشکسالی (مورد مطالعه: عشایر شهرستان نیشابور). *مطالعات برنامه‌ریزی قلمرو کوچ‌نشینان*، ۱(۱)، ۱۰۱-۱۱۴.

Research Article

Analysis of social capital components in strengthening the resilience of nomadic households against drought (A study of the nomads of Neyshabur County)

Nazanin Naimabadi^{1*} - PhD, Department of Human Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran.

Mohammad Reza Salimi-Sobhan- Assistant Professor, Department of Geography, Institute of Law Enforcement Sciences and Social Studies, NAJA, Tehran, Iran..

Receive Date: 26 May 2021

Accept Date: 07 July 2021

ABSTRACT

Introduction The nomadic productive system and social life face many challenges and problems, including the phenomenon of drought, including reducing the vulnerability of nomadic communities by increasing the level of resilience and promoting resilience to natural consequences. Drought can be one of the characteristics of management, planning and development that is possible through social capital.

Purpose of the research: the present study aimed to investigate the components of social capital in strengthening the resilience of nomadic families against drought in Neyshabur.

Methodology This research is applied in terms of purpose and based on descriptive-analytical nature. The statistical population is the number of nomadic households in the city, which was determined based on random sampling of 217 households. In order to analyze the data, SPSS software, FARAS and BMW models were used.

Geographical area of research The statistical population is the number of nomadic households in the city, which was determined based on random sampling of 217 households.

Results and discussion The results showed that among the components of resilience, readiness with a value of 0.479 and reaction with a value of 0.331 had the highest and lowest values. Also, based on the information, it was found that the rate of literacy is among the nomadic families with a rate of 51.61, among the components of social capital, social trust with a value of 0.498, and membership in Social groups with the value of 0.389, have the highest and lowest values. Also, based on the obtained information, it was determined that the amount of social capital among nomadic families in the face of drought is at a moderate level (45.16). Finally, the results of regression analysis and path analysis showed a positive and significant relationship between the component of social capital and strengthening the resilience of nomadic families against drought, so that the most affected by social capital in the component of readiness to consult with experts. Agriculture, in the component of responding to the item of cultivation of livestock products, in the component of rehabilitation and reconstruction to the item of insuring their livestock, in the component of prevention, was assigned to the item of combining indigenous and modern knowledge in the field of drought.

Conclusion Finally, in a final summary, it can be said that the components of social capital have a positive and significant effect on strengthening the resilience of nomadic families against the drought in Neyshabur.

KEYWORDS: social capital, resilience, drought, nomadic families of Neyshabur County.

¹ * Corresponding Author